

H. NAGY PÉTER

A modern líra irodalomtörténeti problémái Határmunkálatok és periodizáció

PÉTER H. NAGY

The Problems of the Literary History of Modern Lyric. Boundary Works and Periodization

Keywords: romanticism; classical modernism; avant-garde; late modernism; postmodernism; periodization; lyric reading

---

Előljáróban

A modernség belső korszakolása máig ható irodalomtörténeti problémákat generál, mert annak minden fázisát irányzati és szemléleti sokféleség jellemzi. Mivel az izmusok egymással nehezen összeegyeztethető előfeltevéseket fogalmazznak meg a művészetről, megszűnik a kultúra egységes szempontok szerinti leírhatósága. A széttartó korszaktudat a lírában is érzékelhető, a 19. század második felétől kezdődően ugyanis egyre több izmus jelenik meg egyre rövidebb időintervallumokon belül. A klasszikus modern, az avantgárd, a későmodern és a posztmodern líra esetében azt látjuk, hogy a különböző műfaji változatok érintkeznek egymással, nemcsak az életműveken belül, hanem a paradigmák között is. Másrészt számos előzmény nélküli változattal, illetve a költészeti alkotások individuális látásmódjával is számolnunk kell, ha a moderniségről releváns képet próbálunk kialakítani. Ez a problémakör három évtizede meghatározza a kutatásaimat, sok könyvben és tanulmányban szembesültem az ezzel kapcsolatos kérdésekkel. A dilemma – hogy kialakítható-e egyáltalán átfogó kép a modern líráról – bátran nevezhető a líratörténet legnagyobb paradoxonának.

A továbbiakban ennek a problémakörnek a részletesebb felvázolására teszek kísérletet. A gondolatmenet a következő előfeltevésekre épül. A korszakolást értéksemleges tevékenységként foghatjuk fel, de attól függően, hogy ki végzi és milyen időhorizontban a periodizációt, különböző ideológiák jelenhetnek meg benne. Ez a modernség esetében azért is feltűnő, mert a korszakon belüli periódusok egymáshoz való viszonya korántsem mentes a rivalizáló, vagy egyszerűen csak a különféle koncepcionális különbségekből fakadó ellentétektől. Ugyanakkor a moderniséget nem célszerű ezeknek az ideológiáknak a harcaként láttatni, vagy ezekre leegyszerűsíteni, mert a külső és belső periódushatárokon – a kérdésirányok módosulása vagy megváltozása követ-

keztében – éppen az adott időszakra jellemző ideológiák ürülnek ki, válnak neutrális tartalmakká. Másrészt persze a kritikai mozzanatok ugyanígy megkerülhetetlenek, viszont az említett dinamika reduktív megközelítése éppen azt a komplexitást hagyná figyelmen kívül, amely valószínűleg elválaszthatatlan a modernségtől. Az adott korszak kutatásában pontosan ez a korántsem ellentmondásmentes sokszínűség jelenti a kihívást, és az is következik belőle, hogy az értelmezői perspektívánkat sem tekinthetjük megkérdőjelezhetetlenek.

Az alábbi gondolatmenetben mindezt szem előtt tartva igyekszünk átlátható képet nyújtani a modern líráról – elsősorban a periodizáció alapján felmerülő problémákból kiindulva. A határmunkálatok először a korszak széleire (előttjére és utánjára) irányulnak, majd a modernség belső felosztását, irodalomtörténeti térképét veszik szemügyre. Jelzésértékűen bár, de a gondolatmenet végén szót ejtünk még arról is, hogy a modern költészetben belül az egyes művek – az innovációval összefonódva – milyen eljárásokkal szegülnek szembe a hierarchiákkal és a normatív megközelítésekkel. Hiszen a kontinuitás jelzéseinek megtörése, az izmusok és a konkrét alkotások párbeszéde, önreflexiója, akár ellentétes pozicionálása ugyanúgy nem iktatható ki a szóban forgó folyamatokból, ahogy valamilyen stabil, központi tételből való levezetésük sem mindig lehetséges. Ezen a ponton pedig a műfaji kódok összezavarása (vagy hibridizálása) mellett az is hangsúlyozandó, hogy a versolvasásban a periodizáció lényeges, de nem elengedhetetlen feltétele a költészet élvező befogadásának.

Problémafelvetés

A modern líra megközelítésére vonatkozó előfeltevés-rendszer kidolgozása az egyik legkomplexebb irodalomtörténeti kihívás. (Mekis 2014) Egyrészt a líra értelmezéstörténete bővelkedik olyan gondolatmenetekben, melyek magának a lírának a definiálhatatlanságával és lehetetlenségével szembesítenek. Jonathan Culler például Paul de Man briliáns verselemzéseire kapcsán veti fel ezt a problémát, és az ehhez hasonló érvelések egyáltalán nem könnyítik meg a modern líra kétségektől mentes körülhatárolását. (Culler 1985) Másrészt egy preinterpretációs hálózat feltételezése azonnal szembetalálja magát azzal a dilemmával, hogy az örökölt korszakolási eljárások mennyire tarthatók, hogyan konvertálhatók, bomlanak le olvasási képletekké, illetve mennyiben stabilizálható ezek alapján egy-egy mű időindexe. Harmadrészt a különböző – olykor éppen az individualitást jelölő – lírai műfajok sűrű egymásmellettsége, megjelenése és eltűnése tervezhetetlen hatásoknak is engedelmeskedik, amire jó példa a modernség előtti időszakból a tájleíró költészet hirtelen megtorpanása a fotó megjelenésének kontextusában. Ebben az esetben az optikai médium kiszorította az őt addig helyettesítő költészeti változatot. (Kittler 2002)

Ugyanakkor ezeknek a problémáknak az érzékelése nagyban függhet a lírára irányuló értelmezői műveletek előfeltevéseitől is. Ha elméleti-történeti kontextusban gondolkodunk, helyállónak tűnik az a megállapítás, mely szerint a '90-es évek környékén

a verselemzési stratégiákat még alig érintette az irodalomtudomány média- és kultúraelméleti fordulata. (Kivételt képezett ez alól aztán az ELTE Bölcsészettudományi Karán működő Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport szemlélete.) Ennek megfelelően a líra szakmai befogadása mintegy megmaradt a szoros olvasásnál, ami a technológia monomediális finomítását jelentette (amire jó példa: Horváth 2012). A többnyire lingvisztikai (illetve retorikai-ritmikai) kódokra redukált értelmezési változatok egyidejűtlenségét viszont mi sem bizonyítja jobban, mint éppen az, hogy az említett fordulat nem hagyta érintetlenül a verskultúrát sem, sőt, valójában tudatosította, hogy mi mindennel van kapcsolatban a líra mint közvetítőközeg. A színház, a zene, a film, a videoklip, a performansz, a graffiti, a próza, a videojáték csak néhány példa arra a médiumközi mintázatra, melynek a költészet is az egyik csomópontját képezi – a lehetséges sok közül. (Ennek a kapcsolatrendszernek a kibontása egy jövőbeli monográfia tárgya lesz.)

Az említett szakmai kihívások és a kulturális mező felől tekintve is, ezekre mintegy válaszként értelmezhetően, időszerű vállalkozásnak számított a közelmúltban a Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán és Lénárt Tamás szerkesztette *Verskultúrák* (2017) című vaskos tanulmánykötet megjelenése (az említett kutatócsoport projektje). A könyv előszava a következőket mondja a koncepció alapvetéséről: „Feltételezhető, hogy a líra kulturális, társadalmi, mediális, antropológiai vagy kognitív teljesítményére irányuló kérdés hasznosabb kiindulópontokat nyer, ha a költőiséget annak egy meghatározott funkcióra való redukálása helyett valamiféle funkcióteljességként, a nyelv funkcióteljességének talán egyedülálló megmutatkozásaként közelíti meg.” (Kulcsár Szabó–Kulcsár-Szabó–Lénárt 2017, 11. p.) Ez a megközelítés azért bizonyulhat produktívnak (jelen esetben is), mert a poétikai funkció redukzív észlelését kinyitja az önprezenciaként, médiakonfigurációként vagy kultúrtechnikai médiumként értett verszöveg irányába, s ezzel meghaladja a költői nyelv totális önreferencialitásának dogmáját. Az erre vonatkozó mintázatok feltárása viszont olyan változata lehet az irodalom kutatásának, melyben elméleti hálózatok alkalmazására van szükség.

Innen nézve azonban még mindig kérdésként marad hátra, hogy a nem narratív rövid szövegek deklarált vagy elhallgatott egyediségét és innovatív szerkezetét, a költészeti produkciók individuális faktorait és énszerűségét már a megkomponáltság szintjén sem tudjuk mellőzni. A versépitkezést tehát nem tudjuk függetleníteni attól, hogy a személyesség képleteire milyen erők hatnak egy-egy költemény befogadása során, ahogy az aleatorikus, vagyis véletlenszerű kereszteszűdéseket is érzékelhetjük az olvasás ismétlésekor, még ha nem tarthatjuk is ezeket a folyamatokat az ellenőrzésünk alatt. (L. Varga 2017) Végül találkozhatnak-e ezek az elméleti, történeti, kontextuális és szubjektumfüggő erővonalak a modern líra olykor annyira távol eső területein, mint a lettrista művek és a prózaversek, a szonettek és a szabad versek, a monológok és a kórusversek, a hangköltemények és a modern halotti beszédek, hogy csak taláalomra említsünk néhány példát arra a sokszínűsége, melynek átfogó szemlélete már első ránézésre is lehetetlen vállalkozásnak tűnhet. Mindennek tudatában ez a tanulmány sem valamilyen totális szempontrendszer kidolgozására törekszik, a problémák újra-

librálásával azonban megpróbál közelebb jutni azokhoz a legjelentősebb probléma-centrumokhoz, melyek a mai napig meghatározzák a modern lírai alkotások befogadásának szakmai környezetét.

1. Relatív korszakhatárok

A korszakolással kapcsolatos egyik legfontosabb, szakmai szempontból megosztható előfeltevésünk szerint a modernség esetében (is) dinamikus, mozgó korszakküszöbvel számolhatunk, amelyből következően érdemes tudatosítani, hogy a réginek is korszakalkotó funkciója van. Kulcsár-Szabó Zoltán precízebb megfogalmazásában (Hans Blumenberg alapján): „[...] a korszakhatárok csak úgy tudatosulnak, hogy bekövetkezőként (tehát olyan végként, ami valami másnak a kezdete), azaz »előtti« (cusanusi) nézőpontból, vagy pedig már meghaladottként (tehát olyan kezdetként, ami valami másnak a végét jelenti), azaz »utáni« (nolanusi) nézőpontból szemlélik őket. A »határ« maga tehát diffúz képet nyújt, amennyiben legalább annyira össze is köti előttjét és utánját, mint amennyire szétválasztja azokat.” (Kulcsár-Szabó 1997, 16–17. p.) A megszakítás és a folytonosság együttes alkalmazása teszi lehetővé, hogy a korszakok nyitányát és bezárulását ne pontszerűen, hanem folyamatként gondoljuk el, melyben a poétikai szemléletek széles spektruma vehet részt.

A „modern” kifejezés hosszas definiálgatása nélkül is belátható, hogy olyan korszakjelölő fogalomról van szó, amelynek a használói a „jelenlevőt” hangsúlyozzák a „távolival” szemben, vagyis olyan időszak megnevezésére szolgál, amely még nem tűnik teljesen idegennek (a 21. század elejéről tekintve sem). A kortárs irodalomtörténet-írás a modernség korszakhatárainak a kijelölésekor egyfelől a romantikától való különbözősézt, másfelől a posztmodern megjelenését tekinti kiindulópontoknak. Vagyis modernséggént megközelítőleg azt a száz-százhusz éves időintervallumot azonosítja, amely a 19. század közepétől a 20. század utolsó harmadáig terjed. A romantika és a modernség korszakváltását a lírában Charles Baudelaire kötetének a megjelenéséhez köti (*Les Fleurs du Mal*, 1857), míg a posztmodern kezdőpontjára vagy nem használ konkrét évszámot, vagy ha mégis, akkor Paul Celan halálának évét (1970) jelöli meg viszonypontként, de lehet érvelni John Ashbery poétikájának küszöbhelyzete mellett is (*Self-Portrait in a Convex Mirror*, 1975).

Mindez azt sejteti, hogy míg a modern líra kezdetei helyel-közel magabiztosan detektálhatók a világirodalomban (a szimbolizmus térhódítására utalva, illetve Walt Whitman *Leaves of Grass* című 1855-ös kötete is említhető, de a hatását jóval később fejti ki, illetve előszeretettel tárgyalják az amerikai romantika részeként), addig a végpontjai, pontosabban a posztmodern líra kezdetei nem feltétlenül, sőt, az is nyitott kérdés, hogy beszélhetünk-e a posztmodern líra modern költészetről való maximális leválásáról és elkülöníthetőségéről. Az utóbbi továbbá azt a problémát is felveti, hogy a „posztmodern” és a „líra” kompatibilis fogalmak-e minden esetben, hiszen az „új szenzibilitás” vagy a „neoavantgárd” szintén alkalmas arra – persze mind-mind részlegesen –,

hogy poétikai különbségeket tegyen láthatóvá a töréspontokra és a folytonosság jelzéseire egyaránt hangsúlyt fektetve. Mielőtt a modern líra spektrumával, belső tagolásával foglalkoznánk, vessünk egy pillantást az említett két relatív korszakhatárra – magyar vonatkozású példákat is említve.

1.1. Romantika/modernség

Ha a romantika és a modernség elkülönítésekor a korszak- és kánonképző fogalmak/jelenségek átfedéseiből indulunk ki (Hansági 2003), akkor ezt a fordulatot leírhatjuk azzal összefüggésben is, hogy költők egy kis csoportját kihagyják a parnaszista antológiákból. Nem kerülhet meg azonban ekkor sem, hogy Baudelaire és követőinek a poétikai látásmódja elsősorban azzal fut túl a romantika szépségfelfogásán, hogy elutasítja a szervesség elvére épülő organikus műalkotás eszményét.

Ez a mozzanat annyira döntőnek bizonyul, hogy rövid idő leforgása alatt elmozdítja a költői praxist a romantika uralkodó szerepkínálatától, és meghatározza, újrakalibrálja a verstechnológia legfőbb szegmenseit, például a szimbólumhasználatot és a reprezentációelvet. Mindez nem merül ki a romantika újragondolásában, irodalomszemiotikai változások sorát eredményezi, melynek következtében átalakul a versbeszédet döntő módon befolyásoló lírai scenika originalitáselve, és megnő a kötetkompozíció – mint vonatkozási rendszer – szerepe. A tárgyiasításnak és a személytelenítésnek, a katalógusszerűségnek és az identitás dinamizálásának, illetve az elidegenítő effektusok alkalmazásának (a bensőségesség fenntartása helyett) olyan távlata nyílik meg Baudelaire-rel, amely már nem feltétlenül írható le tehát a romantikus jelhasználat és világszerűség keretei között. (Lőrincz 2007, H. Nagy 2002)

A szóban forgó korszakhatár relatív jellege teszi lehetővé, hogy a kimutatását, érzékelését megalapozó diszpozíciókat speciális körülmények, a nemzeti irodalmak különféle változatai közepette is észleljük, attól függetlenül, hogy időben hol helyezkednek el a baudelaire-i fordulathoz képest. (Pontosabban éppen az attól eltérő időbeli viszonyokra is figyelünk.) A magyar irodalom történetének elbeszélésekor évtizedeken át tartotta magát az a nézet, hogy a modern líra látásmódja és technológiája lényegében csak a 20. század elején vált uralkodóvá, elsősorban a *Nyugat* folyóirat által kanonizált alkotók körében. (Ez a felfogás Ady Endre költészetét tekintette a korszakváltás bizonyítékának, és ennek érdekében az életművet is kettéválasztotta a későromantika és a szimbolizmus mentén.) Az újabb szakirodalomban azonban megsokszorozódtak annak jelzései, hogy a korszakváltás már hamarabb végbement. (Eisemann 1999, 92–116. p., Hansági 2006, 20–36. p.)

Ennek fényében megkerülhetetlen tapasztalattá vált, hogy a modernség számos attitűdje több 19. századi költőnél kimutatható, annak megfelelően, ahogy Baudelaire teljesítménye sem homogenizálható, és nem korlátozódik a korszakküszöb egyik oldalára. A modern magyar líra kibontakozását ily módon elsősorban Komjáthy Jenő költészetében lehet észlelni, de ezzel párhuzamosan Arany János és Vajda János, sőt, nem kis meglepetésre: Tompa Mihály életművén belül is felfedezhetők a romantikus én-kul-

tusztól eltávolodó megoldások nyomai. Ezek az elmozdulások azonban a romantikus műlthoz való kötődés erőteljesebb hangsúlyozásával mennek végbe, eltérően a Baudelaire, Robert Browning vagy C. F. Meyer nevével jelölhető változatoktól. (Eisemann 2010)

1.2. Modern/posztmodern

A modernség kifutásának, végének a problémakörét számos vita övezi. Két olyan modell van forgalomban, amely egymásnak ellentmondó, de egyenértékű. Az egyik szerint a posztmodern a modern része, folytatása, annak negyedik fázisa. A másik szerint viszont a posztmodern fordulat új kérdésirányok és problémacentrumok kijelölését jelenti, így megszakítja és részint visszájára fordítja a modern irodalom alakulástörténetét. (Németh 2012) Ennek az ellentmondásnak egyértelmű feloldása nincs, mindkét álláspont mellett felhozhatók érvek. (Ahogy a periodizáció posztmodernen túlfutó javaslatai [vö. poszt-posztmodern, metamodern] sem szüntetik meg a dilemmát.)

Anélkül, hogy ennek ideológiai hátterét felvázolnánk, illetve elfogadnánk az egyik és elvetnénk a másik álláspontot, azt tartanánk szem előtt, hogy a posztmodern jelölt művek esetében innováció és utólagosság átfedi egymást. Jauss megfogalmazásában: „Ez a hagyomány mindenfajta autoritásával szembeni új elfogulatlanságból származik, a korábbi dolgok dekompozíciójából és rekompozíciójából: a múlt olyan újraelsajátításából s egyben megfiatalításából, ahol egy korszaktudatnak az a visszája látható, amely már teljesen tudatában van utólagosságának, s mégis épp ennek pozitívívá tételével képes újra kreatívvá válni.” (Jauss 1997, 217–218. p.)

A modernség meghaladására irányuló keretben a líra alakulástörténete különböző költői törekvések párhuzamos együtteseként írható le. Viszonyítási pontként az amerikai lírában a New York-i költők, a németben pedig az új szenzibilitás említhető. Ha összegezni próbálnánk a posztmodernbe való átmenet jellegzetességeit, akkor – többek között – az esztétikum fenségességének az elutasítását, az antimetaforikusságot, a szereptelen beszédhelyzetet, a hermetikus versnyelv lerombolását, a versolvasás demokratizálását említhetnénk előzményként. (Kulcsár-Szabó 1996, 10–46. p.) Az utóbbi jelzésértékű abból a szempontból is, hogy a szépirodalmi hagyománnyal szembeni közömbösség, illetve a populáris kultúra szövegvilága iránti nyitottság rendre felbukkan a posztmodern esztétikákban.

A '70-es évek után a lírában megfigyelhető váltás összefügg továbbá a talált költészeti alkotások megjelenésével, a mindennapi élet újrafelhasználható szövegeinek felidézésével, illetve a költészeti formahagyománnyal folytatott ironikus játékkal, amely labirintusszerű nyelvi tereket eredményez. (Bónus 2002, 12–27. p.) Az átfogó versszerkezetek leépítése, a vers lehetséges értelmeinek a kisiklatása, a versbéli hang illetékességének a viszonylagosítása sok esetben a kulturális hagyományok rejtett megidézésével társul, ami erőteljesen kötődik a későmodern lírához is, de kilátásba helyez olyan olvasásmódokat, melyek – az előbbi jellemzők miatt – már inkább a posztmo-

dern korszakküszöb utáni tapasztalatra utalnak. Ezzel párhuzamosan hasonló folyamatok játszódnak le a magyar nyelvű lírában is. (H. Nagy 2021)

A modernséghez kötődő poétikai szereptudat megিংása akkor következik be, amikor a magyar lírában is megkerülhetetlen tapasztalattá válik a nyelvhasználat problematizálódása. (Ez mindenekelőtt Tandori Dezső, Oravecz Imre és Petri György költészetében érhető tetten.) A lírai ének mint jelentéstani-poétikai centrumnak a széthullása már a '70-es évek végén megindult (önlefokozás, szerep nélküli beszéd stb.). Az én eltávolodása önmagától azonban még a '80-as években is igen ritka jelenség a magyar költészetben. (Kulcsár Szabó 1993, 168–172. p.) Ekkori előfordulásai elsősorban nem a szerepek szétjátszására vagy az én szétesésére-szóródására, hanem inkább a hagyományozott szerepek (pl. vatesz, közéleti agitátor, felvilágosító-eszmehirdető, vallomásos-érzelmkifejező alany) elutasítására utalnak.

A magyar költészet a '80-as években elsősorban a lírai nyelv alulretorizáltságával (profán, dísztelen beszédmóddal), a nyelvjátékok adta lehetőségek kiaknázásával, az ironikus-groteszk beszédmód felerősítésével és a versszerűség formai kritériumainak átértelmezésével került új horizontba. Ez egyben a költői megszólalást – modern szempontból – alapjaiban „lírátlanító” szövegfejlesztő elvek előtérbe kerülését mutatja. E törekvések így a klasszikus formák ironikus imitációja és a többértelműséget felszabadító nyelvjáték közti tartományban táruulnak elének. (Ez a tendencia a *Magyar Műhely* folyóirat ismertté válása, a Domonkos István *Kormányeltörésben* című verse [1971] és a *Ver(s)ziók* antológia megjelenése [1982] közti időszak neoavantgárd fejleménye.)

A '90-es években a szubjektum nyelvi megelőzöttsége, posztmodern önelidegene-dése, a viszonylagosító nyelvhasználat és a végleges jelentésképzés elvi elutasítása mellett felerősödik egy olyan lírai beszédmód is, amely a hagyomány nyitott felfogásából, alakíthatóságából merít. Mindez a különböző időben és térben elhelyezhető szövegek kollázsszerű összeillesztését, palimpszeszt jellegű (rétegzett) egymásra írását, az emlékezettechnika megújulását eredményezi (pl. Kovács András Ferenc költészetében). (H. Nagy 2018, 24–40. p.) Ez a feltételezett korszakváltás tehát a magyar irodalomban is szinkronban van a világirodalmi folyamatokkal, azaz nem jellemzi olyan jellegű fáziseltolódás, amely a modernség kezdeti térhódítására volt jellemző. Ezek után vizsgáljuk meg, milyen a modernség belső szerkezete.

2. Korszakon belüli periódushatárok

Függetlenül attól, hogy a posztmodernt a modernség negyedik fázisának tekintjük-e vagy nem, a modernséget nem tudjuk homogén korszakként értelmezni. Mindenekelőtt két olyan fejleményre kell felhívni a figyelmet azonnal, amely kapcsolatban van az 1850-es évek utáni világgal. Egyrészt a modernség korszaktapasztalata a változások ütemének folyamatos gyorsulásában öltött alakot, amire jó példa az, hogy a művészetben egyre több izmus jelenik meg egyre rövidebb időintervallumokon belül, sőt, magának a gyorsulásnak, egyáltalán a kinetikának az ábrázolása pedig új kihívásként jelenik

meg a művészetben, beleértve az irodalmat, illetve a lírát is. Másrészt a modernség széttagozódásával párhuzamosan az irodalom intermediális kiterjedésben van, ami például a vizuális költemények – nyilvánvalóan a technikai médiumok létrejöttétől nem függetleníthető – megjelenésével is igazolható.

Tehát a modernséget egymással is konkuráló, nehezebben összeegyeztethető kulturális szemléletmódok egymasmellettisége jellemzi, és ez a pluralizmus érzékelhető abban is, hogy az „irányzatok egyre gyorsabban váltják egymást, s gúnyt űznek a periodizálásra irányuló kísérletekből”. (Jauss 1997, 212. p.) A modernség belső tagolására elterjedt paradigmarendszer alapján a líra is megközelíthető, és bár ez a rendszer olykor viták tárgyát képezi, mégsem az átalakítására, sokkal inkább az átfedéseire és a hálózatosságára érdemes felfigyelnünk. A modernség térképének átrajzolási kísérletei közül Kappanyos András koncepciója emelhető ki (Kappanyos 2019), amelyre reflektálva Dobos István fogalmazta meg legutóbb: hogy „az esztétikai tapasztalat érzéki, szellemi és nyelvi összetevői közötti összetett és ellentmondásos viszony változásának az alapján megkülönböztethetők egymástól a modernség irodalomtörténeti alakzatai.” (Dobos 2019, 235. p.) Ebben a felosztásban pedig, amelyhez kiindulópontként tartjuk magunkat, a modernség háromfázisú korszakformációként jelenik meg: klasszikus modernség – avantgárd – későmodernség.

2.1. Klasszikus modernség/avantgárd

A klasszikus modernség költészetét a szimbolizmussal azonosítja az irodalomtörténet-írás, abból kiindulva, hogy a szimbolista versben a jelkép (és jelentésköre) központi elemmé válik, és ez a modell a francia költészetből elterjedve a századfordulón már minden nagyobb európai irodalomban (de a közép-európai irodalmakban is) meghatározó szerepet játszik. Vagyis a szimbolizmus a költői nyelvhasználat általános jellemzőjévé válik, sőt, többek között azért nevezik ezt az időszakot esztéta modernségnek is, mert a szóban forgó poétika egyik vetülete éppen az, hogy a szimbolikus nyelvben (illetve a művészetben) tárulhatnak fel a rejtett, a világ transzcendentális jellegére utaló kapcsolatok.

Közelebbről szemlélve ezt a látásmódot elmondható, hogy a modern költészet első fázisában a versalkotás leíró jellege háttérbe szorul, a szövegben létrejövő metaforikus színtér és centrális szimbólum pedig inkább sejtet, nem feltétlenül valamilyen egyértelmű üzenetet fejez ki. Ezzel párhuzamosan a lírai én szimbolikus költői képek vonatkozási pontjaként funkcionál (Baudelaire-től Adyig), személytelen beszédhelyzetben nyilatkozik meg (mint Stéphone Mallarmé esetében) vagy drámai monológok szerepei mögé húzódik (Browningtól a korai Babits Mihályig). Megnő a zeneiség, a szinesztézia és a fantázia jelentősége is, így a szimbolista versek nem vonatkoztathatók a valóság valamely konkrét elemére vagy a lírai én életszerű alakjára. A klasszikus modern költészet legfontosabb tulajdonságaiként – ily módon – az referencialitás, az önreferencialitás és a nyitottság esztétikai elve jelölhető meg (melyek számos változatban ugyanúgy jellemzőek például Paul Verlaine-re, W. B. Yeatsre, mint a korai R. M. Rilkére).

Az 1910-es évekre azonban ez a helyzet megváltozik, a gyors egymásutánban induló – és egymással is konkuráló – avantgárd izmusok elutasítják az esztéta modernség szemléletét és a l'art pour l'art eszméjét, az innovációt a deszemiotizációval és a montázstechnikával kapcsolva össze. (Bednaries 2006) Ebben a folyamatban döntőnek bizonyult Guillaume Apollinaire szimultaneizmusa, illetve a vizuális költészet újralfedezése is (pl. a futurizmusban). Az avantgárd mű rendszerint az imaginatív képalkotás megtörésével átrendezi a látható nyelv mediális feltételeinek hagyományos konvencióit. (Amire nagyon jó példa, hogy az írott szöveget optikai médiumként kezeli, jeleníti meg, és csak „utána” teszi azonosíthatóvá nyelvként.) Az ide vonatkozó poétikák korszakos jelentősége (pl. Georg Trakl, André Breton, Paul Éluard versei) a recepció tanúsága szerint a költői nyelv exkluzivitásában rejlő stílusdogma leleplezésében ragadható meg. (Kulcsár-Szabó 2007, 221–264. p.)

Számos kísérlet történt az avantgárd izmusok rendszerezésére (pl. anno Kassák Lajos és Tamkó Sirató Károly részéről is), ám még a hagyomány, a klasszikus modern jelkörnyezet és esztétikai szemlélet elutasítása sem tekinthető olyan instanciának, amely minden avantgárd izmusra jellemző lenne, hiszen például a szürrealizmus előszeretettel fordult nemcsak előre, hanem „visszafelé” is, amennyiben Alfred Jarryn, Lautréamont-on át egészen Gérard de Nervalig vezette vissza a szürrealisztikus látásmód elemeit. A nyelv roncsolása vagy üres jelbe való kifuttatása (például Tristan Tzara és másoknál) azonban – a dadaizmustól az expresszionizmusig – már jelezte a költői nyelv funkciójának ártértekelését, és ez a versépítkezés minden rétegében tetten érhető váltás jelentősen befolyásolta a modern líra további alakulását. (Deréky 1992) Nagyon jó példa erre az, hogy azok a költők, akik az avantgárdal kerültek kapcsolatba a '20-as években, a '30-as évekre a modernség újabb fordulatának előkészítőjévé váltak (Gottfried Benntől T. S. Elioton át József Attiláig és Szabó Lőrincig). (Kabdebó 1992)

2.2. Avantgárd/későmodernség

Az avantgárd mozgalmak kifulladását követően, a '20-as/'30-as évektől egy olyan új világtagasztalat veszi kezdetét, mely kettős horizontot tudhat maga mögött (a modernségen belül), és lényegében az őt megelőző két fázisnak (tehát a klasszikus modernségnek és az avantgárdnak) a szintéziseként (nem identikus kontaminációjaként) fogható fel. (Kabdebó–Kulcsár Szabó 1992) A lírában ez a látásmód szabályosabb formanyelvet, erősen fogalmi, intellektuális, de az avantgárd képalkotást is továbbalakító nyelvhasználatot eredményez, melyben igen gyakori a képalkotás antropomorfizmusának a megkérdőjelezése. A későmodernség költészetében – mindezzel párhuzamosan – a költői szerepek helyett a műben való hit kínálja/jelenti a költészet érvényesnek tekinthető értékképzését. (Amire jó példa Kosztolányi Dezső poétikája.)

A szóban forgó periódus egyik alaptapasztalata, hogy a hagyomány nem legyőzhető, kiiktatható vagy megtagadható monolit képződmény, hanem a jelent (így bármilyen beszédsituációt) is befolyásoló irányvonalak megkerülhetetlen mintázata. (Kulcsár Szabó 2018, 15–137. p.) A lírai alkotásokban rendre megfigyelhető mozzanat annak

felismerése, hogy a nyelv meghatározza a versírást, vagyis az ént meghaladó és megelőző, birtokolhatatlan múlttal rendelkező médium. (Ennek a tapasztalatnak egyébként Rilke egyik *Requiemje* [*Für Wolf Graf von Kalckreuth*] már idejekorán hangot adott.) Ezzel együtt jár az én individualitásának, egységének a megkérdőjelezése, amely az önmegszólítás és a dialogikusság poétikai változatainak elterjedésében is tetten érhető (a magyar lírából József Attila és Szabó Lőrinc verseinek egy része említhető erre példaként). (Kabdebó 1996, 11–20. p.)

A versben beszélő hang integritását elvető versszerkezetek (pl. Eliotnál), Ezra Pound imagizmusa, a Frank O'Hara-féle talált költészet, illetve a Wallace Stevens és William Carlos Williams nevével jelölhető későmodern megszólalásmódok a lírai én átfunkcionálásával és pozicionálhatatlanságával (is) jellemezhetőek. (Kulcsár-Szabó 1996, 24–27. p.) A csend motívikájának gyakori alkalmazása, az elhallgatás elve, illetve a vershelyzet és a valóság jelölésétől elzárkózó töredékes szövegalkotás, a lírai hermetizmus akár jelképesen is a modern költészet záróhorizontjának tekinthető, hiszen a már említett posztmodern „demokratizálódás” éppen a hermetikus verstechnika lebontását kezdi meg a '70-es években. A modernség harmadik periódusát tehát szintén érdemes önálló formációként kezelni, mely az idézett kérdésekből kiindulva különbözik az első és a második periódustól, és bár számos poétikai technika, izmusokon túli változat összefonódása jellemzi, a líratörténet egyik legkomplexebb intervallumát alkotja.

3. Költészet és egyediség

Ha vetünk még egy pillantást a modern líra irodalomtörténeti térképére, körvonalazódik egy olyan dilemma is, amely nem hagyja nyugodni a költészet szisztematikus kutatóit. Tegyük fel itt újra Culler kérdését, mert a segítségével megvilágíthatunk egy szűnni nem akaró, de talán mégis kezelhető problémát. „Vajon a líra eszméje nem csupán megtévesztő modern fogalom-e, amelyet azért alkottak, hogy élesen különböző verseket ugyanazon értelmezői tekintet alá rendeljenek a szoros olvasás tárgyaiként?” (Culler 2014, 160. p.) Ez a dilemma azonnal érzékelhető például a modern líra műfaji rendszertelensége kapcsán, amely gyakran a műfaji tisztasággal szembeni ellenszégülésben ölt alakot.

A klasszikus modern költészetben kétféle tendencia érvényesül, a kötött formák preferálása mellett megindul a formabontás is, illetve különböző átmeneti, szabálytalan műfajok jelennek meg. Baudelaire és Arthur Rimbaud például prózaverseket is írnak, amelyek az alacsonyabb rendűnek tartott prózai szövegeket a líra felé közelítik, s így kijátsszák a korabeli műfaji hierarchiát. Vagy említhető itt ismét Whitman poétikája, amely a szabálytalan, hosszú, illetve váltakozó hosszúságú sorokból álló, nagy karriert befutó szabad verset indítja útjára. Mindez nemcsak arra utal, hogy a műfajtisztza szöveg – sok esetben – illúzió, hanem arra is, hogy a modernség első fázisában (is) felértékelődik az innovatív egyediség, ami az olvasásban aktiválható kódokat is érinti. Az

avantgárd és a neoavantgárd esetében ez a tendencia még nyilvánvalóbbá válik, hiszen a művek partitúraszerű megjelenése az olvasó konstruktív tevékenységére apellál, amennyiben a partitúrából a befogadó többféle művet állíthat elő.

A későmodernség költészetében a lírai beszéd anyagszerű jellege olyan, a műfaji kódokat összezavaró és individualizáló megoldásokkal párhuzamosan erősödik fel, melyek nemcsak áthelyezik a klasszikus modern poétikák verstechnikai centrumait (pl. a szimbólumot felváltja a totális metafora), de újabb kontextusokat rendelnek a versszerűség kritériumaihoz és referenciáihoz. A „statikus” versektől, az „ebéd” verseken, a „homorú” verseken vagy az „áthúzott” verseken keresztül a „gerilla” és a „lehetetlen” versekig stb. kibontakozó horizontképzés élő példája annak a máig ható tapasztalatnak, hogy a költészet ismérvei nincsenek *előzetes* (azaz műfajilag determinált) esztétikai instanciákhoz kötve. „Ennek megfelelően nekünk, befogadóknak sem kell már előre, még a szöveg olvasása előtt *eldöntöttként tudnunk*, hogy – egyáltalán és eredendően – mi lehet, és mi nem lehet *irodalmi*.” (Kulcsár Szabó 2010, 277–278. p.)

Az esztétikai meg nem különböztetés elve akár a modernség hozadékának is tekinthető, ahogy az olvasástechnikák változásai – a reprezentációelvtől a rítusig – sem lennének ennyire különbözőek az egyes művek műfaji besorolhatatlanságának érzékelése nélkül. Culler kérdésére tehát igenlő válasz adódik a didaktikai elven túl is, hiszen a költészet befogadásakor, a költői szöveg olvasásakor az ismétlésben feltároló történésszerűleg úgy termeli újra ezt a dilemmát, hogy közben fel is függeszti annak univerzális jellegét. (Molnár 2019, 178–179. p.) Az olvasók igen jelentős része érezheti úgy ma is, hogy számára a líra ideje nem más, mint a modernség attitűdjének ideje. Azé a korszakjelölő, amely a történeti tengely mentén egyszerre képes dinamizálódni és aktualizálódni, és amelyet éppen ezért a lírai művek egyik legfontosabb produkciós elveként, ugyanakkor olvasásalakzataként értelmezhetünk.

Befejezés

A modern líra korszakolási problémái a konkrét versek értelmezésekor is jelentkezhetnek, de persze az elemzői műveletek nem korlátozódnak azokra. Ha valamely szöveg időindexét nemcsak a produkció felől, hanem az olvasás horizontváltásai alapján közelítjük meg, akkor modálisan változó körülményrendszert érzékelünk ott is, ahol az adott mű besorolását egyszerűnek véljük. A versek az olvasásban is hatnak egymásra, sőt ott hatnak csak igazán. A különbségek fenntartása mellett folyamatosan zajlik a lírai alkotások kölcsönhatása, más médiumokkal való találkozása, ami meglepő folyamatokat generálhat a kánonszerkezetben, a műcsoportok és a periódusok, illetve a korszakok határain. Ezt a képlékenységet akkor sem tanácsos figyelmen kívül hagynunk, ha az időindexet, tehát a vers beszédpozícióját adottnak véljük. Az olvasás során könnyen bebizonyosodhat ugyanis, hogy a líra befogadása ideiglenesen biztosan, de talán hosszabb távon is, megváltoztathatja a líratörténetről kialakult – örökölt és biztos fogódzó-

ként elgondolt – képünket. Itt most egyrészt arra koncentráltunk, hogy mennyiben tekinthető stabilnak ez a kép.

„Emlémem több, akár száz éve gyűjteném” (Baudelaire), „Változtasd meg éted!” (Rilke), „Védd, védd, amíg csak védheted, a fényt” (Dylan Thomas), „Tudod, hogy nincs bocsánat” (József Attila) – megannyi jelentős verssor, amely kereszteződik az olvasás praxisában, ha engedjük, hogy a líra (is) szervezze a tapasztalásunkat. Ebben a szinkronitásban – Cullert parafrázálva – felfedezhetjük azokat az eljárásmodokat és fokozatokat, amelyek a nyelvi rétegeknek a lingvisztika által leírhatatlan hatáseffektusait hozzák létre. A nyelvnek ez az úgynevezett funkcióteljessége azonban, ahogy korábban jeleztük, poétikai koncentrációként kellően egyedi ahhoz, hogy a történeti megközelítés és a kontextuális analízis mellett különállóan is tanulmányozható irodalomtechnológiaként emleghessük. Még akkor is, ha a líra elméletének minden jelentős vers olvasásakor – a kinyilatkoztatás és a befogadás egyesítése miatt – vissza kell húzódnia, hogy modernizálódva újrászülethessen. Innen nézve tehát a költészet múltja a történő olvasás jelene. (Lőrincz 2002, 15–16. p.) Mindezt a korszakolással kapcsolatos dilemmák érintésekor is igyekeztünk szem előtt tartani, majd a tanulmány végén külön is hangsúlyoztuk.

Összességében megállapítható, hogy a líratörténeti perspektíva olyan keretet kínál az olvasás számára, amely ugyanúgy reflektált területként képzelhető el, ahogy a modern versek értelmezése is fokozottan próbára teszi az interpretációs képességeket, azaz a figyelem művészetét. (Kulcsár-Szabó 2022) A kettő összekapcsolása, együttes alkalmazása olyan problémákat hozhat felszínre, melyek korántsem tekinthetők lezártaknak, sőt, újra és újra érdemes visszatérni hozzájuk, amikor a közelmúlt egy-egy lírai eseménye váratlan megvilágításba kerül. (Bednatics 2016) Ez a tervezhetetlenség legalább annyira köszönhető a mindenkori kortárs irodalomnak és a befogadói szerepek átalakulásának, mint a metafilológia természetének. Tudatosítva, hogy a líra tanulmányozása immár nem feltétlenül átfogó elméletek formájában történik, hanem inkább olyan hálózat alapján, amely elmélet és gyakorlat megkülönböztetése helyett a technikák és a gyakorlatok tudományos és nem tudományos művelésére koncentrálnak – egyszerűen. Ezt a kutatómódszertani fejleményt a líraolvasás praxeológiájának nevezhetjük. A habilitációs előadás ehhez kínált szempontokat a modernségtől elválaszthatatlan határmunkálatok felelevenítésével.

Irodalom

- Bednancs Gábor 2016. *Modern mítoszok és az újírási lehetőségei. A líraolvasás esélyei a 21. században.* Budapest, Ráció Kiadó.
- Bednancs Gábor–Eisemann György szerk. 2006. *Induló modernség – kezdődő avantgárd.* Budapest, Ráció Kiadó.
- Bónus Tibor 2002. *Garaczi László.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Culler, Jonathan 1985. Reading Lyric. In *Yale French Studies*. Yale University. No. 69. 98–106. p.
- Culler, Jonathan 2014. The Language of Lyric. In *Thinking Verse*. vol. IV, issue I. 160–176. p.
- Deréky Pál 1992. *A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a 20. század második és harmadik évtizedében.* Budapest, Argumentum Kiadó.
- Dobos István 2019. Észrevételek Kappanyos András A modernség változatai. Konceptiótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz című vitaindítójához. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 123. évf. 2. sz. 232–245. p.
- Eisemann György 1999. *A folytatódó romantika.* Budapest, Orpheusz Könyvek.
- Eisemann György 2010. *A későromantikus magyar líra.* Budapest, Ráció Kiadó.
- Hansági Ágnes 2003. *Klasszikus – korszak – kánon. Historizáció és temporalitástapasztalat az irodalomtudomány történeti koncepcióiban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hansági Ágnes 2006. *Az Ixión-szindróma. Identitás és kánon a romantikában és a modernségben.* Budapest, Ráció Kiadó.
- Horváth Kornélia 2012. *Verselméleti tradíció és a modern magyar líra. Ritmus és interpretáció kérdéseiről.* Budapest, Ráció Kiadó.
- Jauss, Hans Robert 1997. *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika.* Kulcsár-Szabó Zoltán ed. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kabdebő Lóránt 1992. „A magyar költészet az én nyelvemen beszél” (A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében). Budapest, Argumentum Kiadó.
- Kabdebő Lóránt 1996. *Vers és próza a modernség második hullámában.* Budapest, Argumentum Kiadó.
- Kabdebő Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő (szerk.) 1992. „de nem felelnek, úgy felelnek”. *A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján.* Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó.
- Kappanyos András 2019. A modernség változatai. Konceptiótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 123. évf. 1. sz. 33–87. p.
- Kittler, Friedrich 2002. *Optische Medien.* Berlin, Merve Verlag.
- Kulcsár Szabó Ernő 1993. *A magyar irodalom története 1945–1991.* Budapest, Argumentum Kiadó.
- Kulcsár Szabó Ernő 2010. *Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kulcsár Szabó Ernő 2018. *Költészet és korszakküszöb. Klasszikusok a modernség fordulópontján.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kulcsár Szabó Ernő–Kulcsár-Szabó Zoltán–Lénárt Tamás (szerk.) 2017. *Verskultúrák. A líraelmélet perspektívái.* Budapest, Ráció Kiadó.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 1996. *Oravec Imre.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 1997. *Az olvasás lehetőségei.* Budapest, Kijarat Kiadó.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 2007. *Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben.* Budapest–Pozsony, Kalligram.

- Kulcsár-Szabó Zoltán 2022. *Jeltelen felhők között. Fejezetek a 20–21. század költészetének alakulástörténetéből*. Budapest, Ráció Kiadó.
- Lőrincz Csongor 2002. *A líra medialitása. Hang, szöveg és intertextualitás 20. századi lírai művekben*. Budapest, Anonymus Kiadó.
- Lőrincz Csongor 2007. *A költészet konstellációi. Adalékok a modern líra történetéhez és elméletéhez*. Budapest, Ráció Kiadó.
- Mekis D. János 2014. *Vers és kontextus. A modern magyar líra mint irodalomtörténeti probléma*. Pécs, Pannónia Könyvek.
- Molnár Gábor Tamás 2019. *Visszacsatolások. Irodalomértelmezés és reflexivitás*. Debrecen, Méliusz Juhász Péter Könyvtár.
- H. Nagy Péter 2018. *Médiумközi relációk*. Dunaszerdahely, NAP Kiadó.
- H. Nagy Péter (szerk.) 2002. *Ady-értelmezések*. Pécs, Iskolakultúra-könyvek.
- H. Nagy Péter 2021. *Költészet és szövegköziség. Verstechnológiai paradigmaváltás a 20. század végi magyar lírában*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar.
- Németh Zoltán 2012. *A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája*. Pozsony, Kalligram.
- L. Varga Péter 2017. Szóra birt anyagiság. A költői szó „igazságának” kérdéséhez – a nem-hermeneutikai változat. *Prae Irodalmi és Kultúratudományos Folyóirat. Líratechnikák*, 19. évf. 3. sz. 47–77.

PÉTER H. NAGY

THE PROBLEMS OF THE LITERARY HISTORY OF MODERN LYRIC. BOUNDARY WORKS AND PERIODIZATION

This paper offers a literary-historical approach to modern lyricism, starting from the problems that arise on the basis of periodization. It outlines the external boundaries of modernity (romanticism/modernity, modernity/postmodernity) and its internal divisions (classical modernity, avant-garde, late modernity). Meanwhile, it focuses on how the self-interpretation of poetry changed during the period encompassing modern lyricism. Indicatively, the reflection concludes with a discussion of the ways in which individual works within modern poetry, intertwined with innovation, challenge hierarchies and normative approaches. For the breaking of the signs of continuity, the dialogue and self-reflection, even contradictory positioning of isms and concrete works cannot be eliminated from the processes in question, just as it is not always possible to derive them from a stable, central thesis. The dilemma of whether a comprehensive picture of modern lyric poetry can be developed at all can well be called the greatest paradox in the history of lyric poetry.